METHODOLOGY OF ORGANIZING THE LESSON PROCESS USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS

Sadikova Oydin Sapoyevna
Uzbekistan state world languages university
Chenakkal Mohammed Ashraf
University of Calicut, Kerala, India

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimida dars jarayonini tashkil etish faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki o‘quvchi yoki talabaning individual ehtiyoji, bilim darajasi, qiziqishi, mustaqil ishlash ko‘nikmasi va raqamli muhitdagi faolligini hisobga olishni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan sun’iy intellekt vositalari darsni rejalashtirish, o‘quv materiallarini moslashtirish, topshiriqlar yaratish, baholash va teskari aloqa berishda muhim yordamchi texnologiya sifatida namoyon bo‘lmoqda. Generativ matn tizimlari, adaptiv platformalar, avtomatlashtirilgan test tuzish dasturlari, tarjima, nutqni tanish va o‘quv analitikasi vositalari o‘qituvchining metodik imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq bunday texnologiyalar darsning maqsadi, mazmuni va tarbiyaviy vazifasiga mos holda qo‘llanilgandagina haqiqiy pedagogik samaradorlik beradi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, raqamli avlod vakillari interaktiv, moslashtirilgan va tezkor teskari aloqaga ega ta’lim muhitini afzal ko‘radi. An’anaviy dars shakllari barcha o‘quvchilar ehtiyojiga bir xil darajada javob bera olmaydi, sun’iy intellekt esa o‘quvchining xatosi, topshiriq bajarish sur’ati va qiyinchiliklarini tahlil qilish orqali individual yondashuvni kuchaytiradi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-son qarorida sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish, raqamli ma’lumotlardan foydalanish va malakali kadrlar tayyorlash vazifalari belgilangan [1]. 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qaror bilan esa sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi tasdiqlangan [2]. Demak, dars jarayonida AI vositalarini qo‘llash milliy ta’lim tizimining raqamli transformatsiyasi bilan bevosita bog‘liq metodik masaladir.

Xalqaro tajriba ham sun’iy intellektni o‘qituvchini almashtiruvchi emas, balki inson markazli ta’limni kuchaytiruvchi vosita sifatida talqin qiladi. UNESCO o‘qituvchilar uchun AI kompetensiyalarida insonparvar yondashuv, etika, AI asoslari, AI pedagogikasi va kasbiy rivojlanishni alohida yo‘nalish sifatida belgilaydi [6]. Generativ AI bo‘yicha yo‘riqnomalarda esa maxfiylik, yoshga moslik, akademik halollik va pedagogik nazorat masalalari ustuvor sanaladi [7]. Ushbu maqolaning maqsadi sun’iy intellekt vositalaridan foydalanib dars jarayonini tashkil etishning metodik asoslarini yoritish, dars bosqichlarida AI qo‘llash imkoniyatlarini ko‘rsatish hamda samarali va xavfsiz foydalanish bo‘yicha tavsiyalar berishdan iborat.

ASOSIY QISM

Sun’iy intellekt vositalari dars jarayonida o‘quv materialini yaratish, matnni soddalashtirish, murakkab mavzuni izohlash, turli darajadagi topshiriqlar tuzish, test savollarini ishlab chiqish, baholash mezonlarini taklif qilish va o‘quvchi javoblariga dastlabki teskari aloqa berish kabi vazifalarni bajarishi mumkin. Metodik jihatdan esa AI har qanday darsga avtomatik qo‘shiladigan vosita emas; u didaktik maqsadga xizmat qilganda, fan mazmuniga mos tanlanganda va o‘qituvchi nazorati ostida qo‘llanganda samarali bo‘ladi. Shuning uchun darsda sun’iy intellektdan foydalanishdan avval o‘qituvchi “bu vosita qaysi kompetensiyani rivojlantiradi?”, “o‘quvchi qanday faoliyat bajaradi?”, “natija qanday tekshiriladi?” degan savollarga javob topishi zarur. Dars jarayonida AI vositalarini qo‘llashning birinchi bosqichi diagnostika hisoblanadi. O‘qituvchi qisqa test, savol-javob, yozma topshiriq yoki elektron platformadagi natijalar orqali o‘quvchilarning mavzu bo‘yicha tayyorgarlik darajasini aniqlaydi. Sun’iy intellekt bu javoblarni umumlashtirish, ko‘p uchraydigan

xatolarni ko‘rsatish va qaysi o‘quvchilarga qo‘shimcha yordam zarurligini taxmin qilishda yordam beradi. Natijada dars taxminiy reja asosida emas, balki o‘quvchilarning real ehtiyojlari asosida quriladi. Bu yondashuv shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyiliga mos keladi va o‘qituvchiga vaqtni oqilona taqsimlash imkonini beradi.

Ikkinchi bosqich darsni loyihalash va o‘quv kontentini moslashtirishdir. AI yordamida bir mavzu bo‘yicha soddalashtirilgan matn, murakkabroq tahliliy savol, muammoli vaziyat, rolli topshiriq, taqqoslash jadvali, mini-loyiha yoki baholash rubrikasi tayyorlash mumkin. Masalan, kuchli o‘quvchilar uchun tahliliy va ijodiy topshiriqlar, qiyinlanayotgan o‘quvchilar uchun tayanch so‘zlar va bosqichma-bosqich yo‘riqnoma berilishi mumkin. Kasimova xorijiy til ta’limida AI vositalari o‘rganuvchilar faolligi va darsga jalb etilishini oshirishga xizmat qilishini ta’kidlaydi [3]. Bu fikr boshqa fanlar uchun ham ahamiyatli, chunki moslashtirilgan topshiriq o‘quvchini faol fikrlashga undaydi.

Uchinchi bosqich darsning bevosita o‘tkazilish jarayonidir. Bu bosqichda sun’iy intellekt o‘qituvchi boshqaradigan interaktiv yordamchi sifatida ishlatiladi. Dars boshida AI yordamida yaratilgan muammoli savol, hayotiy vaziyat yoki qisqa vizual material motivatsiyani oshiradi. Yangi mavzuni tushuntirishda o‘qituvchi AI tayyorlagan izohni darslik, ilmiy manba va o‘z tajribasi bilan boyitadi. Mustahkamlash bosqichida o‘quvchilar AI taklif qilgan vaziyatni guruhda tahlil qiladi, javobni tekshiradi, xatoni topadi yoki o‘z fikri bilan qayta ishlab chiqadi. Bunda AI tayyor javob manbai emas, balki fikrlashni faollashtiruvchi vosita sifatida qo‘llanadi.

To‘rtinchi bosqich baholash va teskari aloqadir. Sun’iy intellekt test savollari, ochiq savollar, esse mezonlari, refleksiya savollari va rubrikalar yaratishda yordam beradi. Shuningdek, o‘quvchi javobidagi grammatik, mantiqiy yoki mazmuniy kamchiliklarni dastlabki tahlil qilishi mumkin. Yan va hammualliflar katta til modellari ta’limda kontent yaratish, baholash, teskari aloqa, tavsiya va o‘qitishni qo‘llab-quvvatlash kabi ko‘plab vazifalarda ishlatilishini, biroq maxfiylik, shaffoflik va inson nazorati muhimligini qayd etadilar [12]. Shu sababli AI bergan baho yakuniy xulosa emas, o‘qituvchi uchun yordamchi ma’lumot sifatida qabul qilinishi lozim.

Beshinchi bosqich darsdan keyingi refleksiya va takomillashtirishdir. O‘qituvchi dars yakunida o‘quvchilarning javoblari, faol ishtiroki, xatolari va baholash natijalarini tahlil qiladi. AI ushbu ma’lumotlarni umumlashtirib, keyingi darsda qayta tushuntirilishi zarur bo‘lgan mavzular, individual mashqlar yoki qo‘shimcha materiallar bo‘yicha tavsiya berishi mumkin. Holmes va Tuomi AI ta’lim tizimlaridan foydalanishda faqat texnik imkoniyatlarga emas, balki ularning pedagogik taxminlari va ta’limiy maqsadlariga ham e’tibor qaratish zarurligini ta’kidlaydi [9]. Demak, refleksiya bosqichida texnologik natija o‘qituvchi tahlili bilan uyg‘unlashishi kerak.

Dars jarayonida AI vositalaridan foydalanishning asosiy tamoyillaridan biri inson markazlilikdir. O‘qituvchi sinfdagi emotsional muhitni, o‘quvchilarning qiziqishi, ruhiy holati, tarbiyaviy ehtiyoji va muloqot madaniyatini boshqaradi. Sun’iy intellekt esa ma’lumotlarni tez qayta ishlash, variantlar taklif qilish va materiallarni moslashtirishda yordam beradi.

Ikkinchi tamoyil – tanqidiy tekshirishdir. Generativ AI ba’zan noaniq yoki noto‘g‘ri javob berishi mumkin; shu bois o‘quvchi AI javobini darslik, ilmiy manba va o‘z mantiqiy xulosasi bilan solishtirishga o‘rganishi zarur. “AI javobidagi xatoni top”, “javobni manba bilan asosla”, “o‘z fikring bilan qayta yoz” kabi topshiriqlar tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

Uchinchi tamoyil – me’yor va moslikdir. Har bir darsda AI qo‘llash shart emas; ayrim mavzularda tajriba, jonli suhbat, kitob bilan ishlash yoki amaliy mashq samaraliroq bo‘lishi mumkin. AI faqat dars maqsadiga xizmat qilsa va o‘quvchini faol faoliyatga jalb etsa qo‘llanishi kerak. To‘rtinchi tamoyil – xavfsizlik va etika. O‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini ochiq platformalarga kiritish, ruxsatsiz rasm yoki ovozdan foydalanish, manbasiz matnni o‘z ishi sifatida topshirish kabi holatlarga yo‘l qo‘yilmasligi kerak. O‘ktamov va Fayzullayeva AI bilan bog‘liq zamonaviy

muammolar orasida axborot xavfsizligi, etik masalalar va “qora quti” muammosini alohida ko‘rsatadilar [5].

Sun’iy intellekt vositalaridan foydalanib darsni tashkil etish uchun quyidagi metodik model taklif etiladi: 1) diagnostika – o‘quvchilarning bilim darajasi va ehtiyojlarini aniqlash; 2) rejalashtirish – dars maqsadi va AI qo‘llaniladigan bosqichni belgilash; 3) kontent yaratish – matn, savol, test, vaziyat yoki jadval tayyorlash; 4) interaktiv faoliyat – juftlik, guruh, loyiha va muammoli topshiriqlarni tashkil etish; 5) baholash – mezon, rubrika va teskari aloqa asosida natijani tekshirish; 6) refleksiya – dars samaradorligini tahlil qilish va keyingi mashg‘ulotni takomillashtirish. Ushbu modelda AI yordamchi funksiyani bajaradi, pedagogik maqsad va yakuniy qaror esa o‘qituvchi tomonidan belgilanadi.

AI vositalarining afzalliklari ko‘p: ular darsga tayyorgarlik vaqtini qisqartiradi, o‘quv materiallarini individuallashtiradi, interaktivlikni oshiradi, baholashni tahliliy qiladi va o‘qituvchining metodik ijodkorligini qo‘llab-quvvatlaydi. Biroq muammolar ham mavjud: tayyor javobga qaramlik, noto‘g‘ri ma’lumot, akademik halollik buzilishi, maxfiylik xavfi va texnik imkoniyatlar teng emasligi. Kasneci va hammualliflar katta til modellari ta’limda shaxsiylashtirish va kontent yaratish imkoniyatini bersa-da, ularning xatolari, mas’uliyat masalasi va akademik halollik muammolari e’tibordan chetda qolmasligi kerakligini ta’kidlaydi [11]. Shu bois AI savodxonligi zamonaviy o‘qituvchi kompetensiyasining muhim qismiga aylanishi zarur. Amaliy jihatdan o‘qituvchi AI vositalarini darsga kiritishda aniq qoida ishlab chiqishi maqsadga muvofiq: o‘quvchi AI’dan qaysi bosqichda foydalanishi mumkinligi, qaysi topshiriqlar mustaqil bajarilishi, AI yordamida olingan matn qanday qayta ishlanishi va manbalar qanday ko‘rsatilishi oldindan tushuntiriladi. Baholashda faqat yakuniy mahsulot emas, balki fikrlash jarayoni, izoh, dalillash va mustaqil xulosa ham hisobga olinadi. Ouyang va Jiao AI ta’limida o‘quvchi yetakchi, AI esa hamkor bo‘ladigan paradigmaga o‘tish zarurligini ko‘rsatadi [10]. Bu yondashuv darsda texnologiyani passiv iste’mol emas, balki faol bilim yaratish vositasiga aylantiradi.

XULOSA

Sun’iy intellekt vositalaridan foydalanib dars jarayonini tashkil etish metodikasi zamonaviy pedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu metodika o‘qituvchini almashtirishga emas, balki uning darsni rejalashtirish, materiallarni moslashtirish, interaktiv topshiriqlar yaratish, baholash va refleksiya qilishdagi imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, AI darsdan oldingi tayyorgarlik, darsdagi faoliyat va darsdan keyingi tahlil bosqichlarini yagona metodik tizimga birlashtira oladi. Biroq har bir bosqichda pedagogik maqsad aniqligi, o‘qituvchi nazorati, fan mazmuniga moslik va o‘quvchi shaxsini rivojlantirish ustuvor bo‘lishi kerak. Maqolada taklif etilgan metodik model diagnostika, rejalashtirish, kontent yaratish, interaktiv faoliyat, baholash va refleksiya bosqichlaridan iborat. Bu model o‘qituvchiga darsni tizimli tashkil etish, o‘quvchilarning ehtiyojlarini aniqlash, differensial topshiriqlar tayyorlash va natijalarni tahlil qilish imkonini beradi. AI vositalari o‘quvchini tayyor javobga emas, balki savol berish, tekshirish, taqqoslash, dalillash va o‘z xulosasini shakllantirishga yo‘naltirsa, u tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi. Shuning uchun darsda AI bilan ishlash topshiriqlari tahliliy, muammoli va ijodiy xarakterga ega bo‘lishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish quyidagi shartlar asosida samarali bo‘ladi: o‘qituvchi AI savodxonligiga ega bo‘lishi; dars maqsadi aniq belgilanishi; texnologiya o‘quvchi yoshi va fan mazmuniga mos tanlanishi; AI javoblari tanqidiy tekshirilishi; baholashda insoniy nazorat saqlanishi; shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi va akademik halollik qoidalari ta’minlanishi. Kelgusida ta’lim muassasalarida fanlar kesimida AI topshiriqlari banki, xavfsiz foydalanish reglamentlari va o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalar yaratish muhim ilmiy-amaliy vazifa bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-son “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – URL: https://lex.uz/docs/-5297046 (murojaat sanasi: 18.06.2026).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori. – URL: https://lex.uz/uz/docs/-7158604 (murojaat sanasi: 18.06.2026).
3. Kasimova M.A. Sun’iy intellekt orqali xorijiy til o‘rganuvchilarining faolligini oshirish va ta’lim jarayoniga jalb qilish // O‘zbekistonda xorijiy tillar. – 2024. – 10-jild, № 1. – B. 142–156. DOI: 10.36078/1710747133.
4. Salixova M.S. Ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish dolzarbligi, ahamiyati // CyberLeninka ilmiy elektron kutubxonasi. – 2025. – URL: https://cyberleninka.ru/ (murojaat sanasi: 18.06.2026).
5. O‘ktamov M., Fayzullayeva H. Sun’iy intellektning zamonaviy muammolari // Zamonaviy dunyoda tabiiy fanlar. – 2025. – T. 4, № 3. – B. 7–10.
6. UNESCO. AI competency framework for teachers. – Paris: UNESCO, 2024. – 68 p. – URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000391104 (murojaat sanasi: 18.06.2026).
7. Miao F., Holmes W. Guidance for generative AI in education and research. – Paris: UNESCO, 2023. – 44 p. – URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693 (murojaat sanasi: 18.06.2026).
8. OECD. AI and the Future of Skills, Volume 2: Methods for Evaluating AI Capabilities. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 328 p. DOI: 10.1787/a9fe53cb-en.
9. Holmes W., Tuomi I. State of the art and practice in AI in education // European Journal of Education. – 2022. – Vol. 57, № 4. – P. 542–570. DOI: 10.1111/ejed.12533.
10. Ouyang F., Jiao P. Artificial intelligence in education: The three paradigms // Computers and Education: Artificial Intelligence. – 2021. – Vol. 2. – Article 100020. DOI: 10.1016/j.caeai.2021.100020.
11. Kasneci E., Sessler K., Küchemann S., Bannert M., Dementieva D., Fischer F. et al. ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education // Learning and Individual Differences. – 2023. – Vol. 103. – Article 102274. DOI: 10.1016/j.lindif.2023.102274.
12. Yan L., Sha L., Zhao L., Li Y., Martinez-Maldonado R., Chen G., Li X., Jin Y., Gašević D. Practical and ethical challenges of large language models in education: A systematic scoping review // British Journal of Educational Technology. – 2024. – Vol. 55, № 1. – P. 90–112. DOI: 10.1111/bjet.13370.